

низма женского терроризма как акта женского насилия. В статье определяются причины и условия феминизации современного терроризма, а также особенности противодействия этому негативному явлению в современном мире.

Установлены и проанализированы конкретные механизмы распространения женского терроризма, что будет способствовать определению наиболее эффективных путей его уменьшения и нейтрализации.

Ключевые слова: лицо женского пола, насилие, женская преступность, женский терроризм, террористическая организация, террористическая акция, женщина-смертница, детерминация современного терроризма.

Summary

Perelygina R. Female terrorism as a phenomenon of contemporary political processes.

The article is devoted to one of the disturbing trends of modern criminality among women, feminine terrorism. Highlights the issues of the role of women in various terrorist structures, analyzes the peculiarities of the mechanism of female terrorism as an act of female violence. The article identifies the causes and conditions of the feminization of modern terrorism, and especially combating this negative phenomenon in the modern world.

Installed and analyzed the specific mechanisms of the spread of female terrorism that would help identify the most effective ways of reducing and neutralizing.

Key words: female, violence, female crime, female terrorism, terrorist organization, terrorist attack, a female suicide bomber, determination of modern terrorism.

УДК 343.222

С. В. ЧОРНЕЙ

Світлана Володимирівна Чорней, здобувач Київського університету права НАН України, асистент кафедри юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича

ОСУДНІСТЬ ЯК ПЕРЕДУМОВА ВИННОСТІ ТА КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Осудність характеризує зв'язок особи із злочином, виною та кримінальною відповідальністю. Вона є початковою ланкою системи «осудність – винність – відповідальність», вихідним пунктом принципу суб'єктивного ставлення вчиненого діяння у вину суб'єкта (ч. 2 ст. 2 Кримінального кодексу України).

Отже, осудність є, перш за все, необхідною передумовою винності, тобто наявності вини у вчиненні злочинного діяння. Як кримінально-правова характеристика психічного стану особи під час вчинення нею такого діяння, осудність є обов'язковою ознакою суб'єкта злочину, а не його суб'єктивної сторони. Відображена законом у складі злочину, осудність як загальна ознака суб'єкта злочину, має значення обов'язкової ознаки складу злочину, відсутність якої означає відсутність такого складу, а відтак, і неможливість настання кримінальної відповідальності, оскільки виключно наявність складу злочину у вчиненому діянні є підставою кримінальної відповідальності (ч. 1 ст. 2 Кримінального кодексу України). Зазначене вище ілюструє виключну значимість осудності в механізмі визнання особи винуватою у вчиненні злочину та застосуванні кримінальної відповідальності. Значення осудності у цьому механізмі зумовлює необхідність чіткого й точного визначення її сутності. Помилка в її визначенні, як ланцюгова реакція, спричинить помилку при визнанні особи винною в злочині та помилкове застосування чи незастосування кримінальної відповідальності.

Теоретичні положення зв'язку осудності з винністю досліджувалися в роботах: Ю. М. Антоняна, Ю. С. Богомягкова, С. В. Бородіна, В. М. Бурдіна, А. А. Васильєва, В. А. Клименко, В. М. Куца, В. В. Леня, Н. С. Лейкіної, В. Я. Марчака, Р. І. Міхеєва, В. Б. Первомайського, Т. М. Приходько, М. С. Таганцева, В. С. Трахтерова та інших вчених. Однак, є теоретична та практична потреба в продовженні з'ясування такого зв'язку в напрямі кримінальної відповідальності, адже встановлення осудності та винності не є самоціллю. Воно здійснюється задля вирішення того, чи можливо кримінально-правовим чином відреагувати на вчинене суспільно небезпечне діяння визначеними законом кримінально-правовими засобами. Найбільш популярним серед таких засобів за нинішніх умов є кримінальна відповідальність. Як правильно наголошував один із авторитетних дослідників осудності Р. І. Міхеєва, ознакою осудності, яка має бути закріпленою в понятті осудності, є вказівка на зв'язок осудності з виною та кримінальною відповідальністю, сутність якої полягає в тому, що осудність є передумовою вини особи і його кримінальної відповідальності¹.

Порушене нами питання неоднозначно трактується в науковій літературі, у зв'язку з чим спробуємо розглянути різні точки зору на вказану проблему, а також запропонувати власне бачення її можливого розв'язання. Відсутність єдиного розуміння взаємозв'язку осудності, винності та кримінальної відповідальності зумовлюється, в основному, різним баченням кожного з означених явищ.

Так, до змісту осудності традиційно включають лише медичну (відсутність у суб'єкта психічних розладів) та психологічний (здатність суб'єкта усвідомлювати свої діяння та керувати ними) [коментарі ч. 1

ст. 19 КК, підручники]. Насправді, зміст цього явища є більш багатим. У будь-якому випадку, до нього слід включати в якості самостійної ознаки, а не заміника психологічної, юридичну ознаку. На думку фахівців, з якою слід погодитись, сутність останньої полягає в наявності у суб'єкта здатності усвідомлювати юридичні, тобто кримінально-правові наслідки усвідомлено вчиненого злочинного діяння. Юридична ознака осудності впливає з двох попередніх: соціально-медичної та психологічної. Вона означає здатність особи, яка вчинила злочин, бути відповідальною за вчинене, підлягати кримінальній відповідальності. Зрештою, осудність – це здатність особи до усвідомлення та сприйняття сенсу осуду. Лише спроможна до цього людина піддається кримінально-правовому впливу, адже вона розуміє сутність кримінально-правового реагування на її вчинок.

Ми погоджуємося із В. М. Куцем, що потреба відокремлення юридичного критерію від інших у формулі осудності та самостійний його розгляд зумовлені насамперед тим, що без юридичного критерію установлення інших – соціально-медичного та психологічного – перетворюється на самоціль, позбавлену юридичного сенсу. Але ж осудність – це, передусім, категорія юридична, оскільки вона є ознакою суб'єкта як елемента саме юридичної конструкції – складу злочину².

Доцільність самостійного виокремлення юридичного критерію осудності підтверджує і аналіз чинного кримінального законодавства. Відповідно до ч. 1 ст. 19 КК України «не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння... перебувала в стані неосудності». Продовжуючи думку законодавця, можна сказати: «Не підлягає тому, що неосудна особа не здатна сприймати зміст цієї відповідальності, не здатна бути відповідальною за вчинене, тобто відсутній самостійний юридичний критерій осудності, а отже, і сама осудність».

Визнання відносної самостійності юридичного критерію в структурі осудності не свідчить про повернення до так званої концепції доцільності в формулі осудності, відповідно до якої осудність розглядалась лише як здатність до сприйняття впливу покарання безвідносно до того, звітувала особа собі про свої дії, керувала ними чи ні. Осудність – це здатність адекватного сприйняття та відображення дійсності в момент вчинення злочинного діяння та розуміння можливих наслідків його вчинення у формі кримінальної відповідальності, тобто сукупність трьох критеріїв: соціально-медичного, психологічного та юридичного як органічного поєднання.

Таке розуміння змісту осудності прояснює ситуацію щодо взаємозв'язку останньої з винністю та відповідальністю. З винністю осудність зв'язана першими двома ознаками, особливо психологічною, адже здатність до усвідомлення фізичних та соціальних властивостей оточуючого світу забезпечує реальність такого усвідомлення та керування своїми вчинками, що і утворює вже зміст винності.

Щодо зв'язку осудності з кримінальною відповідальністю слід зауважити, що його забезпечує самостійна юридична ознака осудності. Іншими словами, здатність до усвідомлення сутності кримінальної відповідальності, характерна для осудності, обумовлює можливість застосування до суб'єкта такої відповідальності. Застосування кримінальної відповідальності до особи, не здатної усвідомлювати сенс такої відповідальності, в цивілізованому суспільстві недопустиме. Але, щоб достеменно упевнитись у цьому, необхідно з'ясувати сутність та зміст самої кримінальної відповідальності.

Сьогодні безперечним є лише одне: кримінальна відповідальність є різновидом юридичної та, своєю чергою, й соціальної відповідальності, входить в систему категорії «соціальна відповідальність» як її підсистема, складова частина. Соціальна ж відповідальність розглядається з двох позицій: відповідальність за минулу поведінку (ретроспективна) і відповідальність за майбутню поведінку (перспективна). Обґрунтовуючи, «що частина, яка входить в ціле, повинна бути наділена основними ознаками, характерними для цілого», науковці визнають існування двох видів кримінальної відповідальності: позитивної (перспективної) і негативної (ретроспективної)³.

Щодо позитивної відповідальності серед вчених немає однастайності, оскільки одні заперечують її існування, інші навпаки – є прихильниками її виокремлення. Ми не будемо зупинятись на ґрунтовному дослідженні даного виду кримінальної відповідальності, оскільки це виходить за предмет нашого дослідження.

Однак, кримінальна відповідальність як головний засіб державно-правового реагування на злочинні прояви – це різновид публічно-правової (юридичної) відповідальності як реакції держави на вчинене в минулому кримінальне правопорушення. Тому у своєму дослідженні ми говоримо про реальну негативну кримінальну відповідальність.

У традиційному розумінні, негативна (ретроспективна) відповідальність – це відповідальність особи за вчинений у минулому злочин, як правовий наслідок останнього, особливий правовий інститут, у межах якого здійснюється реагування держави на вчинений злочин. Саме таке розуміння кримінальної відповідальності висунув і Конституційний Суд України, назвавши цей вид юридичної відповідальності особливим елементом механізму кримінально-правового реагування держави щодо особи, яка вчинила злочин, формою реалізації державою правоохоронних норм, що, як правило, полягає в застосуванні до того, хто вчинив злочин, конкретних кримінально-правових заходів примусового характеру через обвинувальний вирок суду⁴.

Через складність і багатогранність поняття кримінальної відповідальності, природно, що існують різні концепції та підходи щодо її визначення. Саме тому, не варто протиставляти дані концепції, а навпаки, для з'ясування суті негативної кримінальної відповідальності правильним і доречним є синтез висловлених позицій.

У теорії існує безліч думок та поглядів, однак ми зупинимося на найбільш поширених та спробуємо проаналізувати їх.

Найпоширенішим є визначення кримінальної відповідальності як обов'язку особи, що скоїла злочин, зазнати заходів державного примусу. Тобто, негативна (ретроспективна) кримінальна відповідальність – це обов'язок особи, яка вчинила злочин, відповісти за його вчинення на підставі кримінального закону, дати звіт перед державою за порушення кримінально-правової заборони й зазнати заходів державного примусу – обмежень (втрат) особистого, майнового або іншого характеру, передбачених як покарання. Так, П. С. Матишевський, дотримуючись даної позиції, визначає кримінальну відповідальність як законно обґрунтований обов'язок особи, як правовий обов'язок особи, що вчинила злочин, зазнати заходів державного впливу (підкоритися) та бути покараною⁵.

Критика такого підходу полягає в тому, що, по-перше, сумнівним є те, що такий обов'язок у повному виді взагалі покладається на осіб, які вчинили злочин. Якби він дійсно існував, то за його невиконання передбачалася б юридична відповідальність. Вона ж передбачена лише за відмову зазнати деяких заходів державного примусу. Оскільки в повному виді такої відповідальності не встановлено, то й про обов'язок говорити марно. По-друге, навіть коли б обов'язок понести відповідальність дійсно існував, навряд чи правомірно ототожнювати його з самою відповідальністю. Ототожнення кримінальної відповідальності з певним обов'язком не враховує того, що сам по собі обов'язок відповісти за порушення кримінально-правової заборони не є реакцією держави на вчинення злочину. Для того, щоб зазначений обов'язок було виконано (із можливості став дійсністю), діяльність уповноважених державних органів, які спочатку викривають винного, кваліфікують вчинене ним діяння як злочин, а далі застосовують до відповідного суб'єкта санкцію кримінально-правової норми повинна бути втілена у процесуальну форму. Обов'язок відповідати не тотожний відповідальності – це лише її необхідна передумова.

Нереалізована кримінальна відповідальність – це не відповідальність, а безвідповідальність особи, яка вчинила злочин, за наявності підстави відповідальності. Якщо підозрюваний (обвинувачений) у вчиненні злочину переходується від уповноважених органів держави, недоречно стверджувати, що він несе кримінальну відповідальність. Лише акт застосування статті КК України (винесення і набрання законної сили обвинувальним вироком суду) як юридичний факт трансформує обов'язок відповісти за порушення кримінально-правової заборони в кримінальну відповідальність. Отже, кримінальна відповідальність – це не обов'язок зазнати осуду, бо вчинено злочин, та відповідного примусу з боку держави, а фактичне застосування до винуватця злочину осуду й примусу, регламентованих кримінальним законом⁶.

Згідно наступного підходу негативна кримінальна відповідальність ототожнюється з покаранням за вчинення злочину. Так, Н. В. Чернишова визначає кримінальну відповідальність як відповідальність за суспільно небезпечне, винне, передбачене КК діяння, вчинене суб'єктом злочину, до якого за це застосовується покарання, що визначається судом в обвинувальному вирокі і, відбуваючи це покарання, винний зазнає відповідних обмежень⁷.

Однак, таке ототожнення є недоречним, оскільки ці поняття відрізняються одне від одного, у тому числі за змістом. Покарання – похідна від кримінальної відповідальності, основна, проте не єдина форма кримінальної відповідальності: кримінальна відповідальність можлива і без покарання.

Третя концепція тлумачить кримінальну відповідальність як реальне покладення на особу, яка вчинила злочин, передбачених кримінальним законом і конкретизованих вирокі суду заходів державного осуду і примусу; несприятливі наслідки, що настають у зв'язку із засудженням особи, винної у вчиненні злочину, і призначенням їй покарання; погіршення (зміна) правового статусу особи, що полягає в позбавленні або обмеженні її прав і свобод; засноване на кримінально-правових нормах і виражене у вирокі суду засудження державою злочинного діяння й того, хто його вчинив, що поєднується з покаранням або іншими заходами кримінально-правового впливу.

На думку Г. П. Жаровської та О. І. Ющик, кримінальна відповідальність – це вимушене зазнання особою, яка вчинила злочин, державного осуду, а також передбачених у КК України обмежень особистого, майнового або морального характеру, що визначаються обвинувальним вирокі суду і покладаються на винного спеціально уповноваженими органами держави⁸.

Однак, кримінальна відповідальність – не стільки обов'язок зазнати у зв'язку із вчиненням злочину осуду і примусу з боку держави (цей обов'язок характеризує кримінальну відповідальність, але з різних причин може бути і не виконаний), скільки фактичне застосування до винуватця злочину осуду та, як правило, примусу, регламентованих кримінальним законом.

Згідно з наступною концепцією, кримінальна відповідальність – це специфічні (охоронні) кримінально-правові відносини, що виникають з моменту вчинення злочину між державою й особою, яка вчинила злочин або через сукупність кримінально-правових, кримінально-процесуальних і кримінально-виконавчих відносин. Тому, кримінальна відповідальність визнається як особливий кримінально-правовий інститут, у межах якого здійснюється реагування держави на вчинений злочин і який полягає у здійснюваному судом обвинувальному вирокі осуді порушника кримінально-правової заборони та, як правило, у застосуванні щодо нього заходів кримінально-правового впливу. Інакше кажучи, кримінальною відповідальністю визнається форма реалізації охоронних кримінально-правових відносин, яка завжди включає в себе державний осуд злочину та особи, котра його вчинила, що, за загальним правилом, поєднується із здійсненням стосовно такої особи державного примусу у вигляді застосування заходів кримінально-правового впливу⁹.

Не заперечуючи тісний зв'язок кримінальної відповідальності і кримінальних правовідносин, І. В. Красницький все ж пише, що це не тотожні поняття. Зазначаючи, що кримінальна відповідальність являє собою лише одну з форм реалізації охоронних кримінально-правових відносин, які виникають між державою і особою у зв'язку з вчиненням останньою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину. Підставою такого твердження є міркування, що кримінально-правові відносини можуть реалізуватись в іншій формі, наприклад у формі звільнення від кримінальної відповідальності, а можуть і не реалізуватись взагалі, наприклад у випадку усунення кримінальним законом злочинності діяння вони припиняються, зникають. Окрім цього, в окремих випадках, наприклад у випадку вчинення суспільно-небезпечного діяння особою, яка не є суб'єктом злочину, кримінально-правові відносини виникають, а підстава кримінальної відповідальності, а отже й сама відповідальність – ні¹⁰.

У даному випадку варто погодитися з твердженням В. М. Куца, який зазначає, що безпідставність такого підходу в тому, що кримінально-правові відносини – це самостійна кримінально-правова категорія, отожднення якої з іншими недоцільне¹¹.

На жаль, серед вчених немає одностайного розуміння, що ж таке ретроспективна кримінальна відповідальність, адже кожний, хто аналізує дане поняття, визначає відповідні його характерні риси, які, на його думку, найбільш повно відображають сутність цього кримінально-правового явища.

Незважаючи на те, що в КК України часто застосовується термін «кримінальна відповідальність» (наприклад, ст. 2 має назву «Підстава кримінальної відповідальності»; глава II – «Закон про кримінальну відповідальність»; розділ IX – «Звільнення від кримінальної відповідальності»), дане поняття не розкрито. Зважаючи на викладене, автор вважає, що в чинному КК України варто законодавчо закріпити визначення кримінальної відповідальності, оскільки це сприятиме формуванню єдиного професійного розуміння цього правового феномену та забезпечить паритет законодавчого відображення предмета (злочину) та метода (відповідальності за його вчинення) кримінально-правового регулювання в КК України.

На підставі викладеного вважаємо, що:

- 1) існує об'єктивний нерозривний зв'язок між осудністю, винністю у вчиненні злочину та кримінальною відповідальністю за його вчинення;
- 2) зв'язок осудності з винністю забезпечують дві ознаки першої – медична (відсутність у суб'єкта психічних захворювань) та психологічна (здатність усвідомлювати свої вчинки та керувати ними);
- 3) зв'язок осудності з кримінальною відповідальністю забезпечується через третю ознаку осудності – юридичну (здатність усвідомлювати сенс засудження, бути засудженим);
- 4) як засіб кримінально-правового реагування на вчинення злочину кримінальна відповідальність – це засудження осудного суб'єкта, винного у вчиненні злочину обвинувальним вироком суду з визначенням установлених законом обмежень його статусу чи без їх визначення;
- 5) те, що винною у вчиненні злочину, може бути лише осудна особа, необхідно відобразити в законодавчому визначенні осудності, вини або кримінальної відповідальності.

¹ Михеев Р. И. Проблемы вменяемости и невменяемости в советском уголовном праве. – С. 50.

² Куц В. М. Проблеми кримінальної відповідальності: навч. посіб. / В. М. Куц. – К.: Національна академія прокуратури України, 2013 – С. 126–127.

³ Чистяков А. А. Уголовная ответственность и механизм формирования ее основания: Монография. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2002. – С. 54.

⁴ Рішення Конституційного Суду України від 27 жовтня 1999 р. № 9-рп/99 у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність).

⁵ Матишевський П. С. Кримінальне право України: загальна частина: Підручник для студ. юрид. вузів і факул. – К.: А.С.К., 2001. – С. 86.

⁶ Куц В. М. Вказана праця. – С. 91–92.

⁷ Чернишова Н. В. Кримінальне право України (Загальна частина). Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2003. – С. 33.

⁸ Кримінальне право України (Загальна частина): навч. посіб. / Галина Жаровська, Олена Ющик. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. – С. 41.

⁹ Кримінальне право. Загальна частина: Підручник / За ред. А. С. Беніцького, В. С. Гуславського, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовського. – К.: Істина, 2011. – С. 713.

¹⁰ Красницький І. В. Поняття та форми кримінальної відповідальності за чинним Кримінальним кодексом України // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – Хмельницький: ХІРУП. – 2003. – № 3–4 (7–8) – С. 222.

¹¹ Куц В. М. Проблеми кримінальної відповідальності: навч. посіб. / В. М. Куц. – К.: Національна академія прокуратури України, 2013. – С.93.

Резюме

Чорней С. В. Осудність як передумова винності та кримінальної відповідальності.

Стаття присвячена дослідженню поняття, змісту та характеристики юридичних ознак осудності в науці кримінального права України. Адже, осудність є передумовою кримінальної відповідальності, її необхідною умовою. Осудність як фактична характеристика психічного стану особи під час вчинення злочину, закріплена правом, є обов'язковою юридичною передумовою кримінальної відповідальності, що відноситься до суб'єкта злочину.

Ключові слова: осудність, ознаки осудності, юридичні ознаки осудності.

Резюме

***Чорней С. В.* Вменяемость как предпосылка вины и уголовной ответственности.**

Статья посвящена исследованию понятия, содержания и характеристики юридических признаков вменяемости в науке уголовного права Украины. Ведь, вменяемость является предпосылкой уголовной ответственности, ее необходимым условием. Вменяемость как фактическая характеристика психического состояния лица во время совершения преступления, закреплена правом, является обязательным юридическим условием уголовной ответственности, относится к субъекту преступления.

Ключевые слова : вменяемость, признаки вменяемости, юридические признаки вменяемости.

Summary

***Chorney S.* Sanity as a precondition of guilt and criminal liability.**

The article is dedicated to investigation of the concept, content and legal characteristics of sanity signs in the science of criminal law of Ukraine. After all, sanity is a prerequisite for criminal liability, its prerequisite. Sanity as an actual description of the mental state of a person during the commission of a crime enshrined by law is an obligatory legal prerequisite for criminal liability related to the perpetrator.

Key words: sanity, sanity signs, legal sanity signs.